
ПРОГЛАД

Издание на Филологическия факултет
при Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“

кн. 2, 2019 (год. XXVIII), ISSN 0861-7902

Пламен Антоv¹

Д-Р КРЪСТЕВ КАТО АВТОР НА КНИГИ

Plamen Antov

DR. KRASSTEV AS AN AUTHOR OF BOOK

The article examines chronologically all books by the literary critic, aesthetician, philosopher, and editor-in-chief of the *Misal* Magazine (1892–1907) which was extremely important for the early Bulgarian Modernism. It also analyzes the compositional and structural strategies of those books and, consequently, makes important observations on the mechanisms through which their literary-critical, theoretical and conceptual-historical messages were formulated.

Keywords: *Dr. Krastev, author's books; strategies for composing books.*

Статията разглежда последователно всичките авторски книги на литературния критик, естетик и философ, главен редактор на извънредно важното за ранния български модернизъм списание „Мисъл“ (1892–1907). Анализира техните композиционно-структурни стратегии и принципи, резултат на което достига до съществени наблюдения върху механизмите, чрез които се изработват техните литературнокритически, теоретични и концептуално-исторически послания.

Ключови думи: *д-р Кръстев, авторски книги; стратегии на композиране на книги.*

Д-р Кръстев е автор на важни книги без да има всъщност нито една цялостна книга – книга от типа, който в жанра, в който той работи, днес бихме определили като монографично изследване.

Веднага трябва да кажем, че правенето на цялостни книги е общ белег на всички от кръга „Мисъл“. Най-мощно то е изявено при П. П. Славейков, но всички го правят. Дори „органичен“ поет като Яворов след първата си стихосбирка (1901, 1904) полага огромни усилия в *правенето* на цялостни книги. Проявява извънредно силна тенденциозност към изличаване на всякакви следи от органика в поезията си – преозглавява отделни стихотворения, препосвещава, прекомпозира цикли².

Това, разбира се, е част от същностната антиприродност на модернизма – тъкмо концептуалността е неговата „органична“ същност; антиприродността се е превърнала в природа.

Другият, различният начин на правене на книга – органичният – е наследство от Възраждането – моделът „смесна китка“ (или както понякога го наричам – „циганска торба“).

В тази традиция властва природата в цялата ѝ спонтанност, максимално освободена от дисциплиниращи ограничения, от някаква *външна*, формална *disciplinary matrix*, която да структурира по някакъв начин спонтанно изливащата се „природа“ на авторовия Аз. Такива са Петко-Славейковите (и не само неговите) песнопойки; такива – дори още повече – са и „Песни и стихотворения от Ботйова и Стамболова“, където аморфността е не само междужанрова (първата конюнкция в заглавието), но и междуавторска (втората конюнкция).

Разбира се, тук трябва да отчетем жанровата специфика, особено на жанр като лириката, по принцип предполагащ към максимална органичност, за разлика от епиката и още повече от критиката. Но дори в рамките на тези жанрови специфики принципът е валиден (например импресионистичната критика и т.н.).

¹ Пламен Антоv (Plamen Antov) – д.ф.н., доц. в Института за литература на БАН: plamentantov@mail.bg

² Най-скрупулъзното разобличение на този автоматистификаторски проект принадлежи на Бисера Дакова (2002).

Така в общи линии – във възрожденската традиция на „смесната китка“ – ще продължи да издава и Вазов, макар че при него още от самото начало се появява и обратната тенденция (и тук, както в още ред отношения, Вазов революционализира българската литература): още от книги като „Тъгите на България“ и „Избавление“, да не говорим за стихосбирки като „Сливница“, „Италия“ или белетристичния двутомник „Драски и шарки“, се налага концептуалността като книгоструктуриращ принцип. Тази тенденция трае до последните книги на поета: военните му сборки или „Люлека ми замириса“. Но дори когато е налице, у Вазов тази концептуалност, или по-скоро тематична цялостност, е двойка, относителна и до голяма степен парадоксална – тя е спонтанна, стихийно-органична по възникването си, включително и вследствие на неговата свръхпроизводителност и безкритичност по отношение на написаното: всичко написано през определен период влиза в книгата и тъкмо по този начин я оцелостява. Книгата се сдобива с някаква концептуална цялост не толкова в резултат на предпоставена авторска концепция, а ретроспективно и спонтанно, следвайки естествената динамика в писането на поета. В своята регулярна поява книгите по естествен начин финализират отделни биографични и емоционални етапи в поетовото битие и тъкмо това ги сдобива с някаква цялостност. Типичен пример за похвата е важната стихосбирка „Гусли“ (1881) – тя просто събира поетическата продукция, създадена в протежение на предходните две години (1880–81)³. Самата книга е композиционно разделена на три различни, напълно паралелни дяла, при което първите пет поеми, съставляващи ядрото на бъдещата „Епопея на забравените“, съжителстват в композиционното тяло на книгата с пределно низова, битова хумореска като „Моята съседка Гмитра“: патосът на „Левски“ или величавата трагика на „Кочо“ миролюбиво съседстват с игриво повествование за пакостите на котката Маца. (Разбира се, ако не решим да разчетем финалното обесване на пакостницата като сложна диалогична реплика към „Левски“; впрочем дали наистина не можем на базата на сегашния си опит от постмодернизма да видим това твърде разнородово съседство като интуитивно търсено от поета, като дълбинно-пародийно sdвояване на високото и ниското, на сакралното и профанното, на героическото и комическото по модела на Омировата дихотомия „Илиада“–„Маргит“?)

Особено драстична е съпоставката с П. П. Славейков. За разлика от Славейков, който *проектира* книгите си, Вазов прави своите експромптно, ситуативно, ad hoc. Прави книгите си в линейна хронология, една след друга; не ги работи като Славейков продължително и успоредно, в една сложна перспектива, двойна и насрещно обратима. Физиономичността на Вазовите книги, дори когато е налице, по-скоро определя отделни настроения/състояния на поета в тяхната линейно следваща последователност, биографична и психологическа, а не реализацията на отделни концептуални „проекти“.

Или ако използваме едно деление на Леви-Строс, можем да уподобим Вазов на архаичния народен майстор, който бриколира, т. е. създава цялото без предварителна идея, боравейки с подръчни средства, с това, което е под ръка в дадения момент, докато П. П. Славейков е по-скоро модерният инженер, който телеологизира действията си с оглед на една предварителна идея, при това в твърде далечна перспектива (две толкова физиономични и различни помежду си книги като „Сън за щастие“ и „Епически песни“, излезли едновременно през 1907 г., практически се работят успоредно и независимо една от друга в продължение на 15–20 години).

Леви-Строс въвежда понятието *бриколиране*, за да обозначи определен вид творчески метод, а именно създаването на творба от най-разнородни елементи, които по някакъв начин са на разположение в момента – без предварителна, телеологизираща идея. Творбата буквално става в процеса на ставането си; бихме казали – в спонтанната емпирика на ставането си. Леви-Строс приписва този метод на наивното, предмодерно съзнание, на „дивото мислене“ (използвайки фигурата на домашния майстор), за да го отграничи от абстрактното, концептуално мислене на модерния човек (инженера). В едрата логика на българския литературен и културно-исторически процес при „превключването“ между XIX и XX век тази антитеза може да бъде условно персонифицирана чрез репрезентативните фигури на Вазов и П. П. Славейков, на Вазов и „Мисъл“.

Къде в тази антитеза се помества книгосъздаващият метод на д-р Кръстев (при цялата специфика на оперативен- и дори теоретико-критическия жанр: поради своята рефлексивност спрямо динамиката

³ Точно това отбелязва и близкият приятел Константин Величков в рецензия за книгата: в. „Народний глас“ (Пловдив), III, № 25, 11 дек. 1881 (срв. К. Величков 1987: 132).

на литературния живот той трудно би могъл да си позволи големи дистанции)? – И все пак, дори с подобни уговорки, би трябвало да очакваме с оглед на всичко казано дотук, че методът му е по-близко до този на Славейков (доколкото модерното по самата си същност е тъкмо монументализация, „овечностяване“ на преходното, както перфектно демонстрират Славейковите книги).

Отговорът обаче не е лесен, нито еднозначен – включително и защото книгосъздаващият метод на д-р Кръстев търпи развитие. Развитие, което е само по себе си показателно. Тъкмо на това ще обърнем внимание.

Но преди това, извън скоби, трябва да направим една принципна уговорка, за да избегнем размиването на темата. А именно, че е много неясна границата между книга и брошура, resp. отпечатък от журнална статия, което е обичайно явление в тогавашната практика, и д-р Кръстев нерядко прибегва до нея. По-скоро брошурен характер има например – не само заради изцяло компилативния си характер – ранното издание „Курс на философията“ (1891), започнато с амбициозна всеобхватност⁴, но непродължено след това; или етнопсихологическата студия „Изкуство и религия“, издадена като отделен отпечатък на „Периодическо списание“ през 1904 г. (едва 16 страници). Като брошури можем да определим също важната иначе книга „Към историята на висшето училище“ (1897 г.; второ разширено и допълнено издание под наслов „Нашият университет“ от 1907), както и литературният силует „Алеко Константинов“ (1907). Именно брошурният характер на тези, и особено на последните две книги, които се отнасят до актуалната българска ситуация и по този начин се вписват пряко в осевия тренд на литературнокритическото му творчество, им придава вътрешна хомогенност: едната събира актуално-публицистичните статии на д-р Кръстев, периодично публикувани в сп. „Мисъл“, а втората е пространен очерк за Алеко, който по-късно ще бъде вграден в книгата от 1917 г. Целостта на всички тези книги е явна и, така да се каже, безпроблемна. Тъкмо затова тук няма да ги имаме предвид.

Ще ни интересуват останалите пет книги на критика, които всъщност са и *литературно* значимите му книги.

Казахме, че в своето развитие като автор на книги д-р Кръстев търпи развитие; това развитие е посвоему интересно.

Веднага прави впечатление един факт. Във формален, номинален аспект книгите му отчетливо се разделят на две групи. Заглавията на първите три имат еднаква конструкция – те са в съчинителна връзка, изградени чрез съюза „и“ („Етюди и критики“, „Литературни и философски студии“, „Млади и стари“). Последните две са строго персоналистични, съставени само от имена („Алеко Константинов“, „Христо Ботев“, П. П. Славейков, Петко Тодоров, Пейо К. Яворов“). Това особено важи за последната, апотеозната книга за другарите от кръга „Мисъл“. Нещо повече, в нейното заглавие най-тенденциозно са пропуснати всякакви съюзи, дори запетайки или точки – само четирите имена, графично подредени едно над друго. (Нещо, което затруднява, когато насловът трябва да бъде изписан в разгърнат вид – как точно трябва да се отделят пунктуационно имената: със запетайки, с точки, или пък с тирета, както напълно произволно направихме ние?)⁵

И още един въпрос от общ характер.

Разделихме петте важни книги на д-р Кръстев на две групи според структурата на заглавията им. – Но те могат да бъдат обособени и по друг признак – според авторството си. Първите две от тях –

⁴ Пълният наслов гласи: Курс на философията. Том I. Психология. Ръководство за горните класове на средните училища и за самообразование. Част I. Въведение. Психология на интелекта. Издание на автора. София: Печатница на „Либералний клуб“, 1891. – 104 стр.

⁵ Тук можем да заподозрем един специфичен казус – че начинът, по който е предпочетено част от личните имена да бъдат изписани изцяло, като тези на Христо Ботев и Петко Тодоров, а други да бъдат заместени с букви – изцяло (П. П. Славейков) или частично (Пейо К. Яворов) – цялата тази ортография на заглавието, включително и озадачаващата липса на пунктуация, е по естетически, полиграфски съображения, следствие от желанието да се постигне еднаква дължина на четирите имена при еднакъв шрифт, за да могат да се подредят те едно над друго в плътен блок, както е и направено на корицата и титлата на книгата. Заради тази графична, визуална стилизация вероятно е елиминирана и отделящата пунктуация, с което са частично пожертвани и смисловите внушения.

книгите от 90-те – са подписани с истинското име на автора, докато последните три – книгите след 1900 г. – с псевдонима Миролубов.

Своеобразно сечение между двете групи е „Млади и стари“ (1907; всъщност книгата излиза в началото на декември 1906 г.). Това е най-важната, манифестната, епохалната книга на д-р Кръстев. Този факт със сигурност не е случаен. Очевидно е, че нещо особено се е случило между втората и третата книга, т.е. между 1898 и 1907 г., за да предприеме авторът тази радикална промяна не само в титулатурата, но и в конструиране на заглавието (към промяната в заглавната конструкция при запазване на копулативния ѝ характер ще се върнем след малко).

Пределно ясно е какво се е случило – възникването на кръга „Мисъл“. Това става в рамките на списание „Мисъл“, но и като явление, паралелно на списанието. Въпреки общото си име списанието и кръгът не съвпадат напълно. Всъщност съвпадат тъкмо в този неголям период между 1899/1900 и 1907 г., който съставлява интензивното битие и на списанието, и на кръга – „осевото“ време, което мислим като *epochata* „Мисъл“, когато двете явления се срещат и припокриват. През тези години списанието е орган на кръга; преди това то е *само* списание с твърде широк, обществено-политически профил, подобно на Вазовата „Денница“, която пряко наследява в не по-малка степен, отколкото „Критика“ (срв. Антов 1993).

И тъкмо през 1907 г. двете постигат своя максимален, *диалектически* синтез – едновременно се срещат и разделят: списанието и самият кръг като *колективни субекти* във формалните рамки на списанието остават в миналото; оттук нататък предстои вътрешната персонализация на кръга, макар това да не означава формално разпадането му.

В този контекст можем да определим първите две книги на д-р Кръстев – тези от 90-те, подписани с истинското му име – като релевантни на списанието „Мисъл“ преди кръга, а последните три, подписани с псевдонима Миролубов – като релевантни на кръга „Мисъл“.

А защо все пак д-р Кръстев решава да официализира стария псевдоним Миролубов⁶ точно в най-важната си книга, всъщност първата, отнасяща се до кръга, и му остава верен до смъртта си (с него подписва не само книгите, но и статиите си) – това е отделен проблем, за който поне аз нямам еднозначен отговор. Но е безспорно, че оттук насетне, започвайки с „Млади и стари“, Кръстев ще се стреми към правенето на относително цялостни книги, като ще изоставя ред статии, важни сами по себе си, но в обсега, така да се каже, на първите му две книги (например юбилейната статия за любимия учител Вилхелм Вунд, публикувана в „Мисъл“ през 1902 г., остава невключена в книга). Още по-драстичен е случаят с такава извънредно важна статия като „За тенденцията и тенденциозната литература“ от 1903 г. (сп. „Мисъл“, 1903⁷), която странно защо не е включена в следващата книга на критика („Млади и стари“), макар да се вписва напълно в тематично-проблемния ѝ спектър.

Но да започнем по ред, връщайки се към първата група книги – тези, използващи съчинителна конструкция в заглавията си.

Веднага прави впечатление, че моделът е динамичен, че върви в определена посока – отвън навътре, от „външна“, *жанрова* концептуалност към „вътрешна“, *същностна*.

Първото заглавие „Етюди и критики“ (1894) – е в модела „смесна китка“. Целостта на книгата не е иманентно, вътрешно присъщо ѝ качество, а е външно вменена ѝ чрез едно неутрално, изцяло жанрово заглавие. Съюзът „и“ тук сигнализира *тъкмо* за известна произволност, безсистемност, която именно той с тенденциозната си поява в заглавието се опитва да систематизира – да концептуализира липсата на концепция *тъкмо* като специално я обозначи. Изрично обозначеният отказ от концепция се превръща автоматично в концепция – по един обратен, негативен начин.

Книгата действително е сглобена хаотично. Произволно са струпани текстове, които са напълно разнородни и в жанров, и в тематично-проблемен аспект: философски и литературни есета (част от тях по-скоро конспекти на чужди книги), портретни очерци и рецензии; от друга страна, Вазов и Великсин са размесени с Шели и Шекспир, Михалаки Георгиев и Веселин – с Дрепер и Хътчесън; Барух Спиноза

⁶ За първи път го използва още през 1895 г. и в самото начало той е по-скоро редакционен – за кратко е споделян с Алфред Оден.

⁷ По-точно в: № 2, с. 98–106; № 5, с. 277–285; № 6, с. 356–369.

спокойно си лежи до христоматията на Костов и Мишев – досущ като в циганска торба. (Всъщност това са статии и рецензии, публикувани не само в „Мисъл“, но и в предшестващото я сп. „Критика“.)

Тоест „вътрешната“ композиционно-структурна безсистемност на книгата е пълна и тя е не само означена, предзададена като такава от заглавието, но и парадоксално, по негативен начин, превърната в система.

Принципът е продължен и във втората книга „Литературни и философски студии“ (1898). Заглавието по същия начин е изцяло жанрово, т.е. *външно* по отношение на съдържанието. – И по същия начин тук в съдържанието на книгата царя пълен хаос: статии с общоестетическа проблематика са размесени с портретни очерци; Никола Начов като белетрист е до Грилпарцер и Свифт.

И все пак в сравнение с първата книга е налице малко, но важно отместване в посока отвън навътре – от формалния, жанров аспект към същностното, субстанциалното. За разлика от простото „етюди и критики“, чиято жанровост е практически празна форма, тук е казано, че са събрани не просто „студии“, а *литературни* и *философски* студии. Ако има проблем, той е, че вътре, в корпуса на самата книга, те не са обособени по някакъв концептуален начин – нямам предвид непременно да са разделени в два дяла, а да са структурирани изобщо по *някакъв* начин.

(Сходен двоичен модел е използвал и по сходен начин е структурирал книгата си „Философически и сатирически сонети“ и Стоян Михайловски малко преди това, през 1895 г., по същото време основен автор на списанието. А точно сто години по-късно ще открием модела, драстично пародиран, в една друга книга – „Гъзове и облаци“ на Иван Методиев.)

Този копулативен модел ще постигне максималната си реализация и същевременно ще се самопреодолее отвътре в третата книга на д-р Кръстев – „Млади и стари“ (1907), която е не само върхова, но и средишна. Тя едновременно отделя двата модела и двата периода в личната онтогенеза на автора, но е и прекият мост между тях – моментът на превключване, едновременно на различие и тъждество.

Тази книга изисква, разбира се, специално внимание.

„Млади и стари“ е най-концептуалната книга на д-р Кръстев и заедно със статията „Българската поезия. Преди и сега“ на Славейков (1906) – един от манифестите на кръга и на българския модернизъм в неговия първи етап, когато основна задача е да се обособи той от предходната („придшната“, „старата“) епоха.

Няма да навлизаме в проблема по същество. Това, което тук ни занимава, е как той е решен посредством някои външни, формални – или привидно такива – параметри на книгата.

Най-напред – заглавието. Неговата съчинителна конструкция само привидно е близка с тази на първите две книги: заглавието тук не е „външно“, жанрово, а същностно. То назовава *самия* проблем *ex abrupto*. То, така да се каже, е заглавие формула – цяла литературноисторическа и социо-културно-философска теза в пределно съгъстен вид. При което съчинителната конструкция смислово се преобръща в противопоставителна, контрарна: „млади *и* стари“ в случая значи „млади *срещу* стари“. Същата конструкция и в същия обратен смисъл ще бъде използвана по-късно в една друга фундаментално важна книга – „Архаисти и новатори“ на Ю. Гинянов (1924).

Похватът латентно лежи и в не по-малко манифестната статия на П. П. Славейков „Българската поезия“, която в своята композиционна двусъставност има ортографски проблем, подобен на изтъкнатия по-горе по отношение на последната книга на д-р Кръстев. Най-разпространеното изписване на заглавието (а още по-често произнасянето му) използва тъкмо съчинителна конструкция: „Българската поезия. Преди *и* сега“ или дори „Българската поезия преди *и* сега“.

Но това, което в случая ни интересува, е, че тази свръхконцептуална книга на д-р Кръстев по вътрешния си строеж почти не се отличава от безсистемния модел на циганската торба, характерен за предходните книги на автора. Вярно, книгата съдържа само статии, свързани с актуалната българска литература. Но те, първо, са в различни жанрове: общотеоретични (обзорно-проблемни, както бихме казали днес) статии, обширни портретни очерци или статии, фокусирани върху отделна творба, близки до жанра на рецензията (и всъщност точно такива). И второ – нито в тяхната подредба, а още по-малко в подбора на имената е налице някаква стройна, предварително обмислена концепция.

Вече отбелязахме крещящото отсъствие на статия като „За тенденцията и тенденциозната литература“. Но най-драстичната аномалия е, че всъщност в книгата липсват отделни статии тъкмо за двете централни, най-важни фигури в сюжета ѝ – П. П. Славейков и Яворов. За сметка на това обаче присъстват съвсем „младите“ Елин Пелин и Г. П. Стаматов, които са напълно извън телеологичния (концептуален) хоризонт на книгата, зададен от заглавието: Елин Пелин и Г. П. Стаматов, също както и възрастово „младият“ Кирил Христов, в едрата логика и тенденцията на книгата са по-скоро сред „старите“. В това отношение статията на Славейков „Българската поезия“ в ясната си двуделна структура е в много по-голяма степен концептуална. У Кръстев отсъства всякаква – именно *всякаква!* – вътрешна, иманентна концепция, т.е. на равнището на самото съдържание на книгата и композиционното ѝ структуриране. (Единствената следа от концепция можем да открием в наличието на една вътрешна рамка – във факта, че вътрешният корпус на книгата, т.е. като изключим предговора, започва с Вазов и завършва пак с Вазов. Но подобно решение само по себе си е антиструктурно с оглед на сюжета, зададен в заглавието на книгата.)

Повече от ясно е, че авторът не се е постарал да напише специална книга с оглед на това, да формулира, да дискутира и евентуално да разреши определен проблем (например проблемът „стари и млади“). А просто е събрал по добре познатия маниер разнородни текстове, с които е разполагал под ръка – текстове, писани по различни поводи и в различни жанрове.

Тоест в *структурната си реализация* книгата е построена по-скоро по метода на бриколажа, макар че е налице ясна водеща идея.

Парадоксът е, че това става в една от най-концептуалните книги изобщо в българската литература.

На практика тя постига своята концептуалност по напълно външен начин – паратекстуално, не по същество. Цялостно е не самото ѝ тяло, не текстовият корпус на книгата. Всъщност тя дължи мощната си концептуалност на два паратекста, които имат своята извънредно важна структурираща роля, но в един външен, небулозен, ауратичен аспект, докато самите те са структурно маргинални.

Първият е самото заглавие (за това вече стана дума).

Вторият е предговорът. На всичко отгоре той е добавъчно маргинализиран, изтикан с още една степен извън същинското „вътрешно пространство“ на книгата, като е озаглавен не „Предговор“, а „Вместо предговор“. Тоест, казва ни сякаш авторът, слагам тук някакъв предговор, но той не е истински, а някакво подобие, което да го замести. Хем е предговор, хем не е съвсем; хем го има, хем го няма.

Не стига това, ами маргинализирането е продължено и на полиграфско равнище. Първо – чрез пагинацията. По една установена практика, особено разпространена тогава и комай напълно изоставена днес, страниците на вместо-предговора са номерирани с латински цифри и по този начин той е отявлено отделен от същинския корпус на книгата, чиято пагинация е с арабски цифри. И второ, което е още по-важно – текстът всъщност е без заглавие; quasi-заглавието „Вместо предговор“ се явява единствено в съдържанието в края на книгата.

Та тъкмо на този „вместо предговор“, който е изтласкан извън същинското „вътрешно пространство“ на книгата и който заема една нищожна част от обема ѝ (20 от общо 220-те страници) – тъкмо на него тя дължи цялата си концептуалност. Чрез него се структурира като цялостно, хомогенно пространство.

А това пространство има един абсолютен център – П. П. Славейков. Този център обаче е по-скоро законспириран в ауратичния телос на книгата, отколкото реално наличен. Той е структурно непроявен – интересен детайл, на който си струва да обърнем внимание.

Книгата, и в частност вместо-предговорът, който я съдържа „в миниатюр“, който я представлява и замества, са откровено, макар и неявно канонизиращи по отношение на Пенчо-Славейковата фигура. (Тук двойката „критик–поет“ задава абсолютен прецедент, който в българската литература ще се повтори само още веднъж в подобен краен вид – случаят с Радославов и Траянов.) Но за Славейков, както стана дума, в корпуса на книгата липсва специална статия; сам д-р Кръстев отбелязва този факт в предговора (с. XX–XXI). И въпреки това мощната сянка на „невенчания крал на младите“ тежи над всяка страница. Да погледнем само начина, по който е построен самият вместо-предговор, макар и без да навлизаме в детайли; това ясно личи от подробното резюме в съдържанието (черта на

всички книги на д-р Кръстев без първата и последната). Първото подзаглавие в това резюме е пенчославейковско, то гласи: „Българската литература преди и сега“, последното – „Млади и стари“. Така се очертава една втора вътрешна рамка, която рамкира самия рамкиращ предговор. Тя е значеща в ред отношения, включително и с този преход от антитезата „преди–сега“ към антитезата „млади–стари“: вътресмислова динамика в рамките на една синонимия.

Можем да обобщим, радикализирайки парадокса: именно двата паратекста в книгата – заглавието и вместо-предговорът – на практика постигат и изчерпват тезата ѝ. Останалото – а то е *самата* книга, самото *тяло* на книгата – е просто пълнеж, без който тя спокойно би могла да мине, без концептуалната ѝ теза да загуби нищо съществено, освен може би част от аргументацията си.

Вместо-предговорът е *самата* книга *par excellence*. Той, така да се каже, е нейният външен структуриращ център.

Рамката е същността – *самата* картина.

Или другояче казано – цялото далеч надхвърля сбора от съставляващите го части.

Всъщност с това предметът на темата (тезата) ни е изчерпан – *quod erat demonstrandum*: методът на д-р Кръстев като автор на книги най-ясно личи тъкмо в „Млади и стари“, тази най-важна негова книга, манифестен текст на ранния български модернизъм изобщо.

Но за да изчерпим и формално обхвата на темата, ще обърнем внимание и на последните две книги, маркиращи по-нататъшното развитие на сюжета.

Всъщност те представят свършено друг сюжет – във всякакъв смисъл: преди всичко в интимен, морален аспект, на второ място – в най-пряк, теоретичен, литературнокритически и дори литературноисторически, и накрая (това, което тук най-вече ни интересува) – във формално-структурен.

Заедно с двете споменати книги на П. П. Славейков (не по-малко антологични от „На Острова на блажените“), „Млади и стари“ символично излиза в годината на спирането на списанието – 1907-ма, която формално отбелязва края на кръга „Мисъл“ като колективен субект, като хомогенна общност, чийто колективен глас („орган“) е било едноименното издание. Всъщност в емпирично-каузален план не списанието се е явило като „орган“ на кръга, а самото то го е създавало, огледало, приютило. Пълноценното сливане на кръг и издание се е състояло за един съвсем не продължителен период (1899/1900–1907); но той се е оказал разломен и мощно генеративен за българския литературен процес. Върховата *жива* реализация на това кратковременно седемгодишно сливане на издание и кръг, негово своеобразно *акте*, което едновременно го кулминира и изчерпва, е книгата „Млади и стари“ („жива“ означава в хоризонта на актуалната литературна динамика; оттук насетне кръгът ще бъде по-скоро предмет на отделни мемоарни жестове, каквито са двата сборника от 1910 г. или последната книга на д-р Кръстев от 1917). Чрез „Млади и стари“ формалният глава, „бащата“ на кръга „Мисъл“ – и негов теоретик – формулира в максимално концентриран вид литературно- и културноисторическата идея, каузата на кръга; буквално я артикулира във вид на *формула*. Този формулен израз, както стана ясно, е постигнат в заглавието на книгата и е теоретично разгърнат в друг паратекст – вместо-предговора. Излъчил тази формула, символично увенчаваща историческата му мисия, кръгът спокойно може да слезе от сцената. Което и става със спирането на списанието през същата година. (Двата едноименни сборника от 1910 г. ще са само епилог, *pendant*, който отзвучава както списанието, така и кръга, но не прибавя нищо ново към техния образ и роля.)

Да обобщим: книгата „Млади и стари“ е *акмето*, върховата реализация на културноисторическия смисъл на кръга – реализация не в практически план, а в символичен, във вид на формулно съгъстена смислова енергия.

И в същото време в собственото си емпирично тяло, като начин на направа, отвъд, или по-скоро под това символно равнище, книгата „помни“ и приключва един друг сюжет – този на списание „Мисъл“: на *списанието-извън/преди-кръга*, с неговия традиционен, обичаен за епохата разноредов еkleктизъм, тематичен, жанров, идеен. Същият еkleктизъм е налице в структурата и на доктор-Кръстевите книги през този период. Книгата от 1907 г. се оказва негова последна и в някакъв смисъл също върхова реализация. Във формален план, като начин на направа, тя носи еkleктичния характер на първите две книги на критика, също както и на списанието извън/преди кръга.

Книгата „Млади и стари“ е двумодална. В плана на „телесната“, материалната си направа тя гледа назад, към последното десетилетие на предишния век; но в един друг, *ауратичен* аспект, чрез концептуалната си енергия, която я обгръща и оцелостява, тя реализира вътрешната хомогенност на кръга от върховия, „осев“ период между 1900 и 1907 г. И ако в нейния хоризонт кръгът „Мисъл“ присъства именно като аура, като една обща идея (излъчена от паратекстовете на наслова и вместо-предговора, т. е. извън текстовия корпус *stricto sensu*, където липсват текстове тъкмо за двете централни фигури на кръга), то по-нататък, в последната книга на критика, кръгът ще бъде скрупулъзно персонализиран.

Но преди това, едновременно с „Млади и стари“, през същата 1907 г., се появява една друга книга на д-р Кръстев (или брошура) – „**Алеко Константинов**“. За разлика от „Млади и стари“, която е безкомпромисно положена в хоризонта на актуалността, която е манифестна, войнстваща, сражаваща се книга, книгата за Алеко е носталгична, ретрообърната (прекият повод е 10-годишнината от убийството на писателя). Но тя също е важна със своята средишност, двумодалност в тук интересувания ни смисъл. От една страна, литературноисторически и емоционално-мемоарно, книгата за Алеко е „спомен“ за предходния период на 90-те, в който е ситуирана фигурата на героя ѝ – преди и извън кръга. Собствено Алеко Константинов не принадлежи и не би могъл да принадлежи към кръга „Мисъл“. Но той е важна част от списанието „Мисъл“, своеобразна еманация тъкмо на неговия идеен, естетически еkleктизъм – сам д-р Кръстев ясно заявява, че цени по-скоро човека и приятеля, „светлата личност“ Алеко, не толкова творчеството му, не писателя, не *художника* Алеко. Тоест „литературният силует“ е по-скоро един quasi-литературен, паметен жест към мъртвия приятел. И с това антиципира друг аспект от бъдещата дейност на критика – персоналистичния. Жанрово означена като „литературен силует“, книгата ясно заявява своя персонализъм, с което подсказва посоката, в която ще се развие книгоизграждащият метод на д-р Кръстев, а и неговата мемоарно-пантеонна, силно емоционална, човешки съкровена нагласа. Върхов израз на тази нагласа ще стане последната книга на критика от 1917 г. – тя ще е не просто за кръга „Мисъл“, а (и) за приятелите, за „скъпите“ покойници.

По това време, през 1907 г., макар списанието да изживява последната си година и над него вече да виси сянката на смъртта, кръгът „Мисъл“ е в апогея си. Всички са не само живи и здрави, но и в творческия си разцвет. През същата, 1907 година П. П. Славейков предприема първия си окрупняващ (монументализиращ, или по-скоро автомонументализиращ) жест, като издава „Епически песни“ и „Сън за щастие“ в окончателната им редакция. Яворов току-що е издал „Безсъници“ и пише „Прозрения“ (които на този етап си представя като книга, не като цикъл) – нещо, с което по най-категоричен начин самозаявява преминаването си „по моста на декадентството“. (Следващата автомонументализираща акция, също така обща и едновременна, ще бъде предприета през 1910 г. с двете антологии „На Острова на блажените“ и „Подир сенките на облаците“.) Що се отнася до П. Ю. Тодоров, през 1907 г. той подготвя том с идилияте си (който ще излезе през следващата 1908), а през 1910 г. ще издаде първия том на драмите си – също окрупняващи жестове. През 1910 г. излизат и двата сборника „Мисъл“, които се вписват в този контекст – своеобразен епилог, както ги нарекох; не само за списанието

Защото малко след това настъпва бърз срив, сякаш за да символизира края на българската *belle époque* – за кратко, на равни интервали и в разстояние само на четири години, между 1912 и 1916, си отиват и тримата от четворката; д-р Кръстев осиротява – като баща, който изведнъж е загубил и тримата си синове⁸.

Това някак много бързо, изведнъж историзира кръга. Към чисто човешката емоция на единствения оцелял се прибавя и друг, професионален, така да се каже, ангажимент: необходимост да се

⁸ Една уводна бележка към последната, пантеонната му книга вълнува съвсем не като литературен, а като чисто *човешки* документ, с целия ненаучен сантимент на думата. Заради паметта към „строгия“, „сухия“, студения“, „ледантичния“ критик заслужава да припомним този документ в пълния му вид: „На всички / знайни и незнайни мен самотници / живеещи като мен в мъка и купнеж за едно душевно отвъд / за близостта на чуждата родствена душа / душата на мъж и душа на жена“. – Странен епиграф към една теоретично-критическа книга. Да отбележим, че той е прибавен към второто поправено издание (по-скоро допечатка) на книгата от март 1917 г., както е означено в карето.

обгледа литературно- и културноисторически делото на кръга, да се окръгли и монументализира то в едрия мащаб и в логиката на цялата нова българска литература.

Тази монументализация ще бъде предприета чрез един откровено митологизиращ акт – а именно чрез *произвеждане на родословие*. Жестът е универсален, архетипов, многократно проиграван на различни равнища, например в практиките на монархическите династии, но също и в множество национални митологии, класически и модерни – от Римската империя (генеалогията Еней–Троя, конструирана от Вергилий) до Паисий, който в началните глави на своята история валидизира актуалните претенции на българите, като ги снабдява с библейско родословие *in illo tempore*.

Аналогичен акт предприема д-р Кръстев спрямо кръга „Мисъл“, като извежда родословието му от абсолютното начало и връх на българската поезия – Ботев. (А знаем, че в неоромантическата естетика на кръга тъкмо поезията е основният, важният жанр – тя е израз на колективната „душа“ *rag excellence* и едновременно с това философия на националния дух, на националната историческа „съдба“.) Това е направено в последната, апотеозна книга на д-р Кръстев от 1917 г. („Христо Ботйов. П. П. Славейков. Петко Тодоров. Пейо К. Яворов“, както е заглавието по номинал, като изключим споменатия проблем с пунктуацията) – книга, която логично увенчава цялата литературнокритическа и културностроителна дейност на критика, освен че с нея той изпълнява и един съкровен, човешки дълг.

Същия човешки, другарски дълг изпитва д-р Кръстев и към една друга скъпа сянка от миналото.

По същото време – или малко след това – той отново се връща назад, при това още по-назад, за да отдаде отново, за втори път последна почит на Алеко, като събира и окрупнява всичко, което е писал за него през годините (или както буквално гласи заглавието на корицата: „Алеко Константинов от В. Миролюбов. Шест статии“; без никъде да е отбелязана годината)⁹.

И както в превключващата 1907 година значещо се събират „литературният силует“ за Алеко и книгата „Млади и стари“ (в тяхната разнопосочна ориентация съответно към списанието и към кръга), по сходен начин през тази 1917 година едновременно се появяват двете финално-апотеозни книги на д-р Кръстев – едната насочена (в литературно-теоретичен, но и в чисто човешки план) към кръга, другата – към стоящата извън него, но в списанието фигура на Алеко, приятеля и писателя.

Така с този финален книгоиздателски, или по-точно книгосъздавателски жест д-р Кръстев се връща към един есенциален смисъл – литературноисторически, но и емоционално – едновременно и към *кръга* „Мисъл“, и към *списанието* „Мисъл“.

Но тази втора книга за Алеко има и втори, не по-малко важен смисъл. Макар и двете финални книги да са композирани на сходен принцип – събиране и окрупняване на всичко написано до този момент – апотеозният характер на „Алеко Константинов. Шест статии“ е произведен по съвършено различен начин. Посветена на 20-годишнината от смъртта на писателя, книгата започва като некролог, за да се разгърне след това в литературнокритически план. По цялото ѝ протежение обаче непрестанно се сплитат два успоредни сюжета – собствено литературният и един втори, който кръжи около него: за *художника* Алеко, автора на „Бай Ганя“, и за *човека* Алеко. Определено надделява вторият сюжет – д-р Кръстев никога не е крил невисокото си мнение за Алеко като писател в тесния смисъл на понятието; за него творбата „Бай Ганю“ е важна в друг, откъдлитературен смисъл. Този втори сюжет за *човека* Алеко, от своя страна, вътре в себе си осцилира между два сплитаци се подсюжета: Алеко *приятеля* (в личен план) и Алеко *гражданина* в един общоморален, обществен и политически план: писателят, разбирани като нравствена величина, противостояща на „политическото“ като сфера на изначална и всеобща поквара. Така фигурата на Алеко е използвана от д-р Кръстев, за да заяви, да препотвърди за последен път *и* своята гражданска позиция, която винаги е била много активна. И в този смисъл книгата, можем да кажем, по своему финализира и другата, публицистичната линия в творчеството на критика – тази на „Политически дневник“, на статиите му срещу Особата¹⁰ и „Нашият университет“.

⁹ Макар годината на издаване да не е специално обозначена на титула, сигурно е, че книгата за Алеко излиза към края на 1917 г., тъй като уводният/предговарящ текст „Алековата памет“ е датиран 12.XI.1917. – В книгата за Ботев и тримата от „Мисъл“ като дата на издаване е означена само годината 1917, но уводният текст е датиран 2.XII.916, което ни кара да предположим, че книгата е излязла в самото начало на 1917 г. (или дори в края на 1916). Още повече, че второто издание е датирано март 1917 г.

¹⁰ „Княз Фердинанд и българската литература и духовен живот“ (Мисъл, XVII, 1907, № 4–5).

но дестилирана през моралния филтър на фигурата на Художника, на Поета – не просто тази на писателя, човека и приятеля Алеко, убит в примитивна политическа разпра, а Поетът като символ – като нравствена институция, призвана да противостои на всекидневното, варварското, политическото, т.е. на всичко онова в българския обществен живот, което собственият му герой Бай Ганю олицетворява.

И тук, в сферите на моралното и в едрия мащаб на Просвещението, разбирано като проект за възпитание на обществото, политическото диалектически възвръща обратно към литературното, а фигурата на Поета се слива с тази на Erzieher, на „обществения възпитател“. Фигура, в която зад героя Алеко виждаме силуета и на самия д-р Кръстев.

ЛИТЕРАТУРА

- Ангов (1993):** Ангов, П. „Денница“ и „Мисъл“ – една значеща среща. // *Литературен вестник*, № 7, (22–28.2.1993), 7. // **Antov (1993):** Antov, P. „Dennitsa“ i „Misal“ – edna znacheshta sreshta. // *Literaturen vestnik*, № 7, (22–28.2.1993), 7.
- Величков (1987):** Величков, К. *Съчинения в пет тома*. Т. 4. София: Български писател. // **Velichkov (1987):** Velichkov, K. *Sachinenia v pet toma*. T. 4. Sofia: Balgarski pisatel.
- Дакова (2002):** Дакова, Б. Яворов. *Археология на автора*. София: Стигмати. // **Dakova (2002):** Dakova, B. Yavorov. *Arheologia na avtora*. Sofia: Stigmati.
- Кръстев (1894):** Кръстев, д-р Кр. *Етюди и критики*. София: Издава Централната книжарница на Т. Ф. Чипев. // **Krastev (1894):** Krastev, Dr. Kr. *Etyudi i kritiki*. Sofia: Izdava Centralnata knivarnica na T. F. Chipev.
- Кръстев (1898):** Кръстев, д-р Кр. *Литературни и философски студии*. Пловдив: Издава Книжарницата на Ив. Игнатов. // **Krastev (1898):** Krastev, Dr. Kr. *Literaturni i filosofski studii*. Plovdiv: Izdava Knivarnicata na Iv. Ignatov.
- Кръстев (1907):** В. Миролубов [Кръстев, д-р Кр.] *Млади и стари. Критически очерки върху днешната българска литература*. Тутракан: Издание и печат на Мавродинов. // **Krastev (1907):** V. Miroljubov [Krastev, Dr. Kr.] *Mladi i stari. Kriticheski ocherki varhu dneshnata balgarska literatura*. Tutrakan: Izdanie i pechat na Mavrodinov.
- Кръстев (1917):** [Кръстев, д-р Кр.] *Алеко Константинов от В. Миролубов. Шест статии*. [Без данни]. // **Krastev (1917):** *Aleko Konstantinov ot V. Miroljubov. Shest statii*. [Bez dannii].
- Кръстев (1917):** В. Миролубов [Кръстев, д-р Кр.]. *Христо Ботйов. П. П. Славейков. Петко Тодоров. Пейо К. Яворов*. София: Ал. Паскалев и С-ие. // **Krastev (1917):** V. Miroljubov [Krastev, Dr. Kr.] *Hristo Botyov. P. P. Slaveykov. Petko Todorov. Peyo K. Yavorov*. Sofia: Al. Paskalev i S-ie.